

Віктор Воронов
Дніпро (Україна)

ОЦІНКА М. С. ГРУШЕВСЬКИМ НАУКОВОГО ДОРОБКУ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

Двоє непересічних і знакових репрезентантів української історіографії належать до різних наукових поколінь, генерацій істориків, між якими більш, ніж 30-літня різниця у часі (якщо брати до уваги власне дати народження вчених). Але певний час вони пліч-о-пліч творили неповторний образ української історичної науки як сучасники й колеги по цеху. Перш за все це стосується 1890-х рр., коли О. Лазаревський належав до числа безумовних корифеїв української історіографії й переживав пік власної наукової кар'єри, а М. Грушевський, працюючи у Львові й очолюючи НТШ, вже на повний голос заявив про себе як про головного її промоутера та модератора на найближчі роки, який мав значний потенціал довершити її остаточне оформлення. У зв'язку з цим цілком природними були ремінісценції та спеціальна увага молодшого колеги до наукової спадщини старшого, яка отримала втілення в декількох досить змістовних, спеціальних наукових працях з досить ретельним аналізом наукової діяльності та доробку О. Лазаревського. Серед них декілька критично-бібліографічних оглядів, некролог і ґрунтовна стаття, написана з приводу 25-х роковин з часу його смерті.

Зокрема, в критичному огляді опублікованих О. Лазаревським перших двох томів славнозвісного щоденника Якова Марковича М. Грушевський наголосив на необхідності та своєчасності цього видання, важливості здійснення повної публікації, а його редактора позиціонував як «звісного знавця лівобічної України» та «невтомного робітника на її полі». Водночас він досить критично сприйняв перспективи повної публікації цих об'ємних мемуарів

без долучення до цього процесу якоїсь академічної археографічної інституції. До речі, після смерті О. Лазаревського (а він устиг опублікувати лише три томи щоденника з десяти рукописних) продовжити його починання спробувало якраз НТШ у Львові (щоправда вже без М. Грушевського), але, на жаль, вона також не була доведена до логічного завершення.

В іншому бібліографічному огляді, присвяченому другому випуску видання О. Лазаревським нарисів, заміток і документів з історії України-Гетьманщини, М. Грушевський особливу увагу звернув на дві окремі праці про попередніх дослідників «малоросійської старовини» Якова Марковича та Олексія Мартоса. Він констатував надзвичайно багату й ґрунтовну джерельну базу нарисів, зокрема вказав на використання їх автором значних комплексів приватного листування, прямо пов'язаного з головними діючими особами його праць. Щоправда М. Грушевський не зовсім погодився з поданою О. Лазаревським поіменною генерацією найбільш ранніх дослідників історії Лівобережної України, підкресливши, що їй навряд чи доцільно розпочинати саме з Величка, а до переліку не зайвим було б додати зокрема автора «Синописа» і Сафоновича, деяких інших укпінських хроністів і компіляторів, Лукомського і Грабянку. Особливо виокремив М. Грушевський розмірковування й аргументації О. Лазаревського щодо часу написання та авторства «Історії Русів».

Високу й досить ґрунтовну оцінку одному з ключових монографічних досліджень старшого колеги по цеху «Малороссийским посполитым крестьянам...» М. Грушевський дав в окремій рецензії на сторінках «Записок НТШ». Це був відгук на друге, вже по-смертне перевидання праці у 1908 р. Монографія, вперше опублікована ще 1866 р., спіралась винятково на нові архівні матеріали, причому, на думку рецензента, не втратила своєї наукової вартості й через декілька десятиліть потому. Головною заслугою автора монографії М. Грушевський вважає відмову від романтичної ідеалізації українського селянства «в козаколюбнім і українофільським дусі» і натомість правдиве подання «страшного образу» суспільно-економічної еволюції Гетьманщини, яка врешті призвела до за-

кріпачення збіднілих козаків і колись вільних селян старшиною. На його переконання з появою цієї монографії селянство стало вихідною точкою не тільки для більшості пізніших наукових праць О. Лазаревського, а й для ключових наукових досліджень цілої генерації молодих істориків, зокрема О. Єфименко, В. Лучицького, В. Мякотіна, Д. Багалія, В. і М. Василенків.

Вперше розгорнуту й досить цілісну загальну оцінку науковій діяльності та доробку О. Лазаревського М. Грушевський подав у некролозі на сторінках тих же «Записок НТШ» у 1902 р. невдовзі після смерті старшого колеги. М. Грушевський стисло пройшовся провідними віхами й подіями в науковій біографії О. Лазаревського, окреслив головні складові його внеску в історію Лівобережної України, українську археографію, бібліографію, генеалогію тощо, назвав ключові його наукові праці. Водночас він закинув попередникові небажання робити глибокі й аргументовані висновки наприкінці досліджень, абстрагування від «синтези», дещо своєрідні і не завжди виправдані методи обробки матеріалу, коли зміст джерел просто переказується, часто без використання цитат.

Цікаво наскільки змінилась (і чи змінилась взагалі?) оцінка М. Грушевським доробку О. Лазаревського через 25 років після смерті останнього. Тематичний випуск наукового двомісячника «Україна» за 1927 р. був присвячений О. Лазаревському і відкривався вступною статтею М. Грушевського.

Спеціалізацією О. Лазаревського М. Грушевський цілком слушно вважає «колонізацію, землеволодіння й адміністрацію». Він досить високо оцінив його праці з історії українського селянства, три томи «Описания Старой Малороссии», нариси «про прежних изыскателей» і села Чернігівщини, його генеалогічні студії. Однак у той самий час він підкреслив, що в працях старшого колеги «історія заселення зводиться до реєстрів осад з можливо докладною хронологією; історія землеволодіння – до реєстрів власників чи юридичних категорій...; історія управління – до біографії урядовців, з деякими подробицями їх урядової діяльності».

Загалом цілком можна приєднатися до тези, висловленої Грушевським з приводу наукового доробку О. Лазаревського в галузі

генеалогії. Зокрема він зазначив, що його старший колега не був «істориком-соціологом», оскільки він – насправді «історик побуту і людей, історик-біограф, для якого історія втілюється не в економічних і соціологічних схемах, не в юридичних нормах, а в портретах, в живих людях епохи, з кров'ю і м'ясою їх реальних інтересів». М. Грушевський припустив, що такі погляди О. Лазаревського можливо були пов'язані з його оточенням і вихованням, яке він отримав, а ще більшою мірою з ліберально-народницькими настроями епохи реформ, палким прихильником яких він був.

Список основних джерел та літератури:

1. Грушевський М.С. В двадцять п'ять роковини смерті Ол. М. Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження / М.С. Грушевський // Україна: науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 4.
2. Грушевський М. Памяти Олександра Лазаревського / М. Грушевський // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (далі – ЗНТШ). – 1902. – Т. 47. – Кн. 3.
3. Грушевський М. Рец. на кн.: Лазаревский А. М. Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.). Историко-юридический очерк : 2-е изд. / М. Грушевський // ЗНТШ. – 1908. – Т. 84.
4. Грушевський М. Рец. на кн.: Очерки заметки и документы по истории Малороссии, Ал. Лазаревского / М. Грушевський. – К., 1895 // ЗНТШ. – 1895. – Т. 8. – Кн. 4.
5. М. Г. [Грушевський М.] Рец.: Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.), издания «Киевской старины», ред. Ал. Лазаревского. Ч. 1-2. – К., 1895 // ЗНТШ. – 1896. – Т. 12. – Кн. 4.